

- ⁷³ Буковина.— 1918.— 10 листоп.
⁷⁴ К а н ю к С. Буковина в румунській неволі.— Харків, 1930.— С. 94.
⁷⁵ К а р п е н к о О. Ю. Окупація Північної Буковини боярською Румунією і боротьба трудящих мас проти окупаційного режиму // Укр. іст. журн.— 1966.— № 10.
⁷⁶ Р у с а к Ю. Воспоминания.— Ужгород, 1938.— С. 28.
⁷⁷ Göög-Katholikus Szemle.— 1918.— 10 XI.
⁷⁸ ДАЗО, ф. 4, оп. 1, спр. 836, арк. 126; Мукачів. філіал ДАЗО, ф. 250, оп. 1, спр. 232, арк. 15; Шляхом Жовтня.— Т. 1.— С. 62—63.
⁷⁹ Шляхом Жовтня.— Т. 1.— С. 65—66.
⁸⁰ Див.: У с е н к о В. В. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху на Закарпатті в 1917—1919 рр. — К., 1955.— С. 91—97; С м і я н П. К. Жовтнева революція і Закарпаття.— Львів, 1972.— С. 27—30.
⁸¹ Діло.— 1918.— 5 листоп.
⁸² Див.: Б о г о д и с т І. Боротьба трудящих Галичини за Радянську владу в 1918—1920 рр. — Львів, 1952; О с е ч и н с ь к и й В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму.— Львів, 1954; К о м п а н і е ц ь І. І. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатті під впливом ідей Великого Жовтня (1917—1920 рр.).— К., 1957; та ін.
⁸³ Наукова конференція істориків.— Львів, 1956.— С. 3.
⁸⁴ Доповіді та повідомлення (Львів. держ. університету).— Львів, 1957.— Вип. 7.— Ч. 2.— С. 20.
⁸⁵ Див.: З історії західноукраїнських земель.— К., 1957.— Вип. 1.— С. 59—90.
⁸⁶ Наша правда.— 1928.— № 11—12.— С. 26.
⁸⁷ Комуніст України.— 1964.— № 1.— С. 51.
⁸⁸ Див.: Історія Української РСР: У 8-ми томах 10-ти книгах.— К., 1977.— Т. 5.— С. 514; Історія Української РСР: Короткий нарис.— К., 1981.— С. 292—293; Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопед. довідник.— К., 1987.— С. 240.

В. Г. Врублевський (Київ)

До створення Української Академії наук

До 60-х років XIX ст. Російська Академія наук у Петербурзі була єдиною слов'янською академією. Проте вже у 60—80-х роках розгорнувся рух інтелігенції ряду слов'янських країн за створення національних осередків науки і культури. В результаті у цей час були створені Югославська Академія наук і мистецтв (1866 р.), Краківська Академія наук (1871 р.), Сербська Академія (1886 р.), Чеська Академія наук і мистецтв (1898 р.). Як правило, вони створювалися на базі наукових товариств.

Ідея створення національної Академії наук набула поширення в той час і на Україні. Незважаючи на те, що згідно з драконівським царським указом 1876 р. українська мова була заборонена, національна інтелігенція використовувала цю ідею в боротьбі проти русифікації, занедбання українського слова і культури.

В зв'язку з тим, що тоді про створення академії на території України не могло бути й мови, ряд українських прогресивних діячів вирішив розпочати підготовчу роботу в цьому напрямі у Галичині. Вони постійно порушували перед польським урядом питання про необхідність національного й культурного розвитку західноукраїнських земель. Деякі польські діячі (особливо А. Сапіга) запевняли В. Б. Антоновича, О. Я. Косинського, К. П. Михальчука, що насамперед доцільно створити при якійсь установі наукове видавництво і через деякий час на його базі неминуче виникне академія¹.

З цією метою у 1892 р. Львівське товариство ім. Шевченка було реорганізовано в Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ). Уже протягом перших трьох років свого існування воно розгорнуло значну видавничу діяльність. Регулярно, один раз на два місяці, стали виходити «Записки

НТШ» — науковий історико-філологічний журнал академічного типу, а також збірники статей інших секцій та комісій НТШ — загалом 15 томів на рік. Свій 25-річний ювілей НТШ зустрічало, фактично виконуючи роль Української Академії наук, що визнавалася багатьма академіями, які підтримували з Товариством наукові контакти, проводили обмін виданнями тощо².

Згодом стало зрозуміло, що польський уряд не заінтересований в розвитку науки і культури України, та й зусилля галичан були спрямовані в основному на боротьбу за відкриття в краї гімназій та університетів. Тому поступово ідея створення Академії наук втратила актуальність у Галичині.

Після скасування в 1905 р. закону 1876 р. про заборону української мови з'явилися реальні можливості для активізації наукового і культурного життя в Східній Україні. В 1906 р. члени Київської громади розробили і внесли на затвердження адміністрації статут Українського наукового товариства³. Після одержання дозволу на його відкриття постало питання про те, яким буде це товариство і його друкований орган. Група співробітників «Записок НТШ» та «Літературно-наукового вісника» (їх називали «галичанами») вважала, що Українське наукове товариство повинне знову повернутися до плану створення Української Академії наук і об'єднати з цією метою зусилля Київського та Львівського товариств.

Важливе значення мали перші загальні збори УНТ (27 квітня 1907 р.), на яких відбулося розмежування їх учасників на прихильників «галичан», очолюваних М. В. Лисенком, і прибічників «старої громади». На посаду голови правління УНТ перші висунули професора М. С. Грушевського, кандидатом «старогромадської» групи був їх лідер І. В. Лучицький. Під час голосування значно більше голосів набрав М. Грушевський.

Уже перші рішення УНТ мали академічний характер. Так, було прийнято постанову про те, що дійсними членами Товариства могли стати тільки кваліфіковані науковці, які мали самостійні праці, а його друковані видання повинні бути не науково-популярними, а дослідницькими.

Члени Товариства брали активну участь у громадському русі, особливу увагу приділяли залученню до наукової роботи талановитої молоді. Але головним для них була дослідницька діяльність. Незважаючи на протидію реакційних сил в справі розвитку української національної культури та науки і хронічну нестачу коштів⁴, Товариство досягло певних успіхів. За перші 7 років існування (1907—1913 рр.) воно опублікувало 13 книг історичної і філологічної секцій, 1 — етнографічної комісії, 3 — природничо-технічної, 3 — медичної секцій, 2 наукові часописи українознавства⁴.

В цей час у його секціях і комісіях працювало понад 50 висококваліфікованих науковців. Членами УНТ були також деякі відомі зарубіжні вчені. Товариство підтримувало творчі контакти з науковими установами ряду слов'янських і західнослов'янських країн.

Безперечно, роки першої світової війни негативно позначилися на роботі УНТ. Але після Лютневої буржуазно-демократичної революції Товариство значно активізувало діяльність і знову почало робити практичні кроки щодо втілення в життя ідеї створення УАН. На його загальних зборах 29 березня 1917 р. вперше було обрано комісію у складі Г. Павлуцького, І. Лучицького, О. Грушевського, М. Грушевського, А. Корчак-Чепурківського, І. Ганицького, яка мала розробити статут та програму організації академії⁵.

На жаль, внаслідок складного політичного та економічного становища члени Товариства змушені були переважно займатися організацією роботи шкіл, гімназій, розв'язанням економічних проблем тощо⁶. Зрештою не-

стабільність політичного та громадського життя України в 1917—1918 рр. спричинила чергове відкладення справи про заснування Академії наук.

Влітку 1918 р. у зв'язку з тим, що за дорученням уряду створенням УАН мало зайнятися міністерство народної освіти та мистецтва, УНТ також активізувало діяльність у цьому напрямі. Так, 9 червня на засіданні Ради УНТ було обговорено пропозицію міністерства освіти виділити представників УНТ для роботи в комісії по розробці законопроекту про створення академії. Рада доручила О. Левицькому та П. Тутковському вимагати збільшення представництва УНТ у комісії, а також повідомити її членів про те, що УНТ ставить за мету перетворитися в УАН і приступити до підготовки її статуту. УНТ вважало, що всі видання академії мають друкуватися тільки українською мовою з коротким резюме іншими мовами. Рада прийняла рішення про створення при УНТ відповідної комісії, яка повинна допомагати представникам Товариства в комісії при міністерстві освіти⁷.

На засіданні Ради УНТ, яке відбулося 16 червня 1918 р., було вирішено обрати представниками УНТ у комісію по створенню УАН від філологічної секції Є. Тимченка, історичної — Г. Павлуцького, природничої — П. Тутковського, медичної — М. Галіна.

26 червня 1918 р. учасники загальних зборів УНТ, на яких обговорювалося питання про створення УАН, однозначно висловилися за те, що Академія наук повинна бути утворена на базі Товариства, яке має секції, музеї, друковані видання. Багато промовців висловили незрозуміння, чому до цієї справи не залучені такі відомі вчені, як акад. В. М. Перетц, проф. М. С. Грушевський (до речі, В. М. Перетц навіть підготував проект статуту УАН).

Після бурхливих дебатів присутні на зборах дійшли єдиної думки про необхідність взяти участь у роботі комісії. Однак у прийнятій ними постанові різко засуджувався той факт, що УНТ, яке першим висунуло ідею створення УАН, фактично усунуте від втілення її в життя. На думку учасників зборів, міністр освіти, який є членом УНТ, мав враховувати роль Товариства в розвитку наукових досліджень, що зумовлювала його право на перетворення в національну Академію наук. Тому було вирішено до ознайомлення з позицією міністра з цього питання не приймати остаточного рішення про участь у роботі комісії⁸.

30 червня 1918 р. на загальних зборах УНТ проф. П. Тутковський доповів, що під час зустрічі з міністром останній погодився лише на введення до складу комісії 4 представників УНТ⁹.

В червні 1918 р. за наказом міністра народної освіти та мистецтв М. П. Василенка головою комісії по виробленню законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві було призначено ординарного академіка Російської Академії наук В. І. Вернадського. Її членами були затверджені: заслужений професор Харківського університету Д. І. Багалій, заслужений професор сільськогосподарського відділу Київського політехнічного інституту М. Т. Кашенко, ординарні професори державного університету св. Володимира Б. О. Кістяківський та І. І. Косоногов, ординарний професор Лазаревського інституту східних мов А. Ю. Кримський, заслужений професор державного університету св. Володимира Г. Г. Павлуцький (представник Українського наукового товариства у Києві), ректор державного університету св. Володимира Є. В. Спекторський, ординарний професор державного університету св. Володимира О. В. Сперанський, ординарний професор Інституту інженерів шляхів сполучення та Петроградського політехнічного інституту С. П. Тимошенко, екстраординарний професор Дінського університету Є. К. Тимченко (представник Українського науково-

го товариства у Києві), ординарний професор Київського українського державного університету М. І. Туган-Барановський, заслужений ординарний професор державного університету св. Володимира П. А. Тутковський (представник Українського наукового товариства у Києві) та завідуючий мережею дослідних полів та Центральною дослідною станцією Всеросійського товариства цукрозаводчиків С. Л. Франкфурт. Секретарем комісії було призначено В. Л. Модзалевського, його помічником — В. К. Дем'янчука¹⁰.

Працювати в комісії були також запрошені професор Львівського університету М. С. Грушевський, ординарний академік Російської Академії наук В. М. Перетц та представник Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, але відповіді від них не одержали. Не змогли взяти участь у роботі комісії через хворобу ординарні академіки Російської Академії наук В. С. Іконников і В. І. Палладін, заслужений професор Харківського університету М. Ф. Сумцов та приват-доцент Петроградського університету, директор Музею імператора Олександра III Ф. К. Вовк (Волков), який помер по дорозі з Петрограда до Києва¹¹.

Повідомлення про створення комісії було неоднозначно сприйнято науковою інтелігенцією республіки. Значна частина членів УНТ не зрозуміла позицію М. П. Василенка, який фактично усунув Товариство від цієї роботи. В газеті «Нова Рада» від 5(18) червня 1918 р. її редактор Антон Ніковський (член УНТ), зокрема, зазначав, що такий підхід до створення академії не є демократичним. На його думку, краще було б доручити цю справу колегіям і науковим товариствам, державним та громадським вищим школам, бо якраз у них зосереджені всі наукові сили України.

На думку наукової громадськості, організуючим центром по створенню УАН мали стати Львівське та Київське наукові товариства, перше з яких, по суті, визнавали як Академію наук деякі іноземні та Російська Академія наук.

Викликало подив і рішення М. П. Василенка виділити в комісії для представників УНТ лише 3 місця у той час, коли в Товаристві було 4 секції. Не всі підтримували рішення міністра запропонувати очолювати комісію по створенню УАН мінералогові, академікові Російської Академії наук В. І. Вернадському. Справа в тому, що з ряду причин найбільших успіхів на той час досягла українська історична і філологічна наука. Тому й майбутній історично-філологічний відділ мав стати центральним. З ім'ям В. І. Вернадського пов'язувалися і побоювання, що Українська Академія буде створена на зразок російської. Деякі вчені, зокрема М. С. Грушевський, вважали, що в зв'язку з відсутністю визначних вітчизняних учених у всіх галузях знань було б доцільним навіть запросити до справи фундування академії іноземців.

Розрахунок М. П. Василенка був, очевидно, іншим. Про це свідчила цитата в статті А. Ніковського, який зазначав: «...Ми певні, що науковий космополітизм Василенка не піде далі за межі Росії, що він, окрім своїх московських і петроградських богів, мало думає про закордонних вчених, багато з яких мають не менш поважні заслуги перед українською наукою, ніж кадетські приятелі наших міністрів»¹².

Отже, фундатори Української Академії наук орієнтувалися на Росію, беручи за зразок її академію. Цей напрямок, безперечно, певною мірою був позитивним, але водночас відіграв і негативну роль, оскільки значно гальмував розвиток деяких галузей знання (особливо українознавства).

Однак це трапилося не внаслідок діяльності В. І. Вернадського, а наприкінці 20-х років, коли розпочалася «партизація» академічної науки, та під час репресій 30-х років. Саме тоді всі здобутки українознавства були фактично зведені нанівець.

Стаття А. Ніковського відображала погляди тих українських кіл, які за-перечували взаємодію української і російської культур. М. П. Василенко був рішучим противником таких поглядів. Він, як і В. І. Вернадський, відстоював ідею розвитку культури незалежно від національної ознаки, вважав, що майбутня Українська Академія наук має бути державною установою і об'єднувати вчених будь-якої національності. В. І. Вернадський виступав за розвиток української культури в академії, але разом з тим наполягав на тому, щоб у ній був представлений увесь комплекс суспільних, природничих і прикладних наук.

Керівники Українського наукового товариства твердили, що майбутня академія повинна бути громадською асоціацією учених, які переважно розвивали б гуманітарні знання, що становлять ядро української культури¹³.

На нашу думку, такі діаметрально протилежні погляди щодо розробки концепції Академії наук спонукали М. П. Василенка створювати академію не на базі УНТ, а як самостійну державну установу.

Перше засідання комісії відбулося 9 липня 1918 р. Коротким вступним словом його відкрив М. П. Василенко, який підкреслив, що створення Української Академії наук — справа державної ваги і вирішити її не може ніяке приватне товариство. Одним з її першочергових завдань було згуртування наукових сил, які б приступили до студіювання України. Це було викликано тим, що ненормальні умови і підозріле ставлення до української науки призвели до того, що історія України, історія українського мистецтва, її мова, природні багатства, статистика, географія, етнографія вивчалися недостатньо.

М. П. Василенко зазначив також, що «утворення Української Академії наук має і велике національне значення, бо ще й досі є багато людей, які скептично і з насмішкою відносяться до українського руху та відродження, не мають віри в життєві сили українського народу, не вважають можливим розвиток української мови і науки»¹⁴.

Велику промову виголосив голова комісії В. І. Вернадський. Створюючи Українську Академію наук, підкреслив він, необхідно враховувати те, що вона повинна задовольняти важливі національні, державні та місцеві вимоги. Її національне значення полягало в допомозі зростанню національної свідомості та культури. Вирішити це завдання можливо, в першу чергу, шляхом глибокого наукового студіювання минулого та сучасного життя українського народу і природних багатств республіки. Державна вага академії визначається тим впливом, який вона справляє на зростання продуктивних сил республіки.

Для поліпшення вкрай тяжкого економічного становища України ученим необхідно було шукати нові шляхи дедалі кращого використання її природних багатств і зростання продуктивності праці тощо. Співробітники Академії наук повинні бути якнайтісніше зв'язані з повсякденними потребами народу, оперативно розв'язувати всі проблеми, що вимагають вивчення¹⁵.

На першому засіданні В. І. Вернадський доповів про структуру комісії та про те, що ряд членів з поважних причин поки що не можуть взяти участь в її роботі, порушив питання про матеріальне забезпечення майбутньої академії та її установ й необхідність приділити належну увагу якнайшвидшому придбанню особистих бібліотек для національної бібліотеки.

В. І. Вернадський повідомив присутнім, що в розмові з ним гетьман України підтримав ідею створення УАН і обіцяв всіляку допомогу¹⁶.

На наступному засіданні, яке відбулося 20 липня**, було розглянуто й прийнято закон про національну бібліотеку та фонди для неї, вказано на

бажаність придбати бібліотеки Б. М. Грінченка, М. П. Драгоманова та В. І. Білозерської (м. Борзна).

Члени комісії заслухали заяву душеприказчиків покійного Ф. К. Вовка — П. Я. Стебницького та С. О. Єфремова про передачу ними в дар майбутній академії бібліотеки та колекції Ф. К. Вовка. У прийнятому рішенні з цього питання комісія дала згоду на прийняття дару. Голові комісії було доручено направити листа до неодмінного секретаря Російської Академії наук С. Ф. Ольденбурга з проханням вжити заходів для охорони бібліотеки та колекції Ф. К. Вовка і до голови української мирної делегації С. П. Шелухіна про сприяння у перевезенні їх до Києва.

Обговорювалися також можливість підготовки молодих вчених і те, якою мовою повинні друкуватися видання Академії наук. Вирішили, що всі праці обов'язково друкуватимуться українською мовою, а паралельно за бажанням автора — й іншими мовами¹⁷.

На засіданні комісії 24 липня було оголошено текст записки її голови до гетьмана з проханням дозволити тимчасово розміщуватися Академії наук у приміщенні володимирського кадетського корпусу. В. І. Вернадський повідомив, що в ході бесіди з гетьманом зрозумів, що це прохання буде вирішено позитивно. Крім того, гетьман повідомив голові комісії, що в проєкті забудови Звіринця (район м. Києва) буде відведена ділянка для спорудження будівель Академії наук і університету.

На пропозицію В. І. Вернадського було прийнято рішення про розробку на прохання міністра народної освіти та мистецтва законопроекту про виділення урядом 1 млн. крб. на першочергові витрати по організації Академії наук.

Проф. О. В. Сперанський виніс на обговорення комісії питання про наукових працівників академії. Вони ділилися на 2 категорії. Особи, які займали посади першої категорії, мали право працювати на цих місцях аж до виходу на пенсію. Особи ж, які займали посади другої категорії, повинні обиратися на строк 3 роки, після чого директор установи мав право порушити питання про доцільність їх дальшого перебування на службі. У зв'язку з прийняттям цієї постанови голова комісії поставив на обговорення питання про умови праці наукових працівників, можливість суміщення ними кількох посад та їх участь в управлінні академічними установами.

За пропозицією проф. С. П. Тимошенка члени комісії обговорили питання про право Академії наук присуджувати вчені ступені. Після жвавого обміну думками було прийнято таку постанову:

а) Визнати, що Академія наук має право присвоювати ступінь доктора *Honoris causaе* за праці і взагалі за вчену діяльність;

б) Надати Відділенням право висувати кандидатури на ступінь доктора *Honoris causaе*;

в) Надати Відділенням право, якщо вони того побажають, організувати диспути на вчену ступінь, встановлені законом для вищих шкіл, причому екзамену на допущення до диспуту не повинні проводитись в Академії наук¹⁸.

Питання про друкарню Академії наук, внесене на обговорення комісії М. П. Василенком, вона розглядала 27 липня. Було вирішено, що при Академії наук повинна бути друкарня, обладнана за останнім словом техніки. Однак її можуть використовувати також міністерство народної освіти та мистецтв, університети та інші вищі навчальні заклади.

На цьому ж засіданні було обговорено питання про правління Академії наук, на яке покладалося розв'язання всіх господарських справ. До його складу обиралося по одному представнику від кожного відділу терміном на 3

роки. Вони ж, в свою чергу, обирають голову правління. При правлінні працюють: секретар, скарбник, бухгалтер, його помічник, чиновник для особливих доручень, наглядач будівель¹⁹.

31 липня комісія приступила до розгляду окремих положень статуту Академії наук. Зокрема, було прийнято формулювання про завдання академії та умови виборів академіків. Крім цього, комісія задовольнила прохання геологічного комітету про перехід його у відання Академії наук.

3 серпня проф. Д. І. Багалій доповів про проведену ним разом з В. Л. Модзалевським роботу по підготовці статуту академії і його структуру. За його пропозицією було обговорено питання про контакти академії, про порядок друкування академіками своїх праць і про кількість іноземців-академіків. В. І. Вернадський запропонував також з'ясувати питання про назву академії²⁰.

7 серпня на засіданні комісії обговорено параграфи статуту про академіків-іноземців, почесних членів академії та членів-кореспондентів. Підкомісія по організації відділення фізико-математичних наук запропонувала, щоб на посади директорів наукових установ призначалися переважно академіки і лише в тому випадку, коли з даної спеціальності такого не буде, на цю посаду призначали осіб з нижчим вченим ступенем. В такому разі вибори директорів повинні проходити, як і академіків, у відділі і на Спільному зібранні, а потім їх результати затверджуватися верховною владою. Підкомісія також внесла пропозицію, щоб директори — неакадеміки мали право вирішального голосу в Спільному зібранні, коли розглядаються справи, що стосуються даної установи, і право вирішального голосу у всіх справах відділу. Дана пропозиція була підтримана комісією. На цьому ж засіданні Д. І. Багалій розповів про проект статуту і його структуру, члени комісії висловили ряд пропозицій, які вирішили врахувати при його доопрацюванні. Проект статуту мали розмножити і роздати членам комісії для вивчення. Секретареві комісії доручено розробити штати академії²¹.

Обговорення проекту статуту продовжувалося 21 серпня та на інших засіданнях комісії, що відбулися у серпні. На одному з них встановлено посадові оклади від президента до кур'єра. Всі працівники академії та її установ забезпечувалися квартирою або грошовою компенсацією для найму житла²².

4 вересня комісія вирішила питання про внесення до статуту таких установ: Астрономічна лабораторія, Хімічна лабораторія, Фізичний інститут, Геодезичний інститут, Геологічний комітет, Музей антропології, Ботанічний сад, Інститут прикладної хімії, Акліматизаційний сад, Інститут експериментальної медицини, Аналітична лабораторія, Інститут дослідної ботаніки, Інститут дослідної зоології, Інститут технічної механіки, Музей мінералогічний з лабораторією, Музей геологічний і палеонтологічний, Музей зоологічний, Музей ботанічний, Фізико-географічний інститут, Біологічна станція Азовського моря. В зв'язку з тим, що неможливо було відразу вирішити питання про відкриття всіх цих установ, комісія постановила в першу чергу заснувати Фізичний та Геодезичний інститути, Інститут технічної механіки, Акліматизаційний та Ботанічний сади.

Під час обговорення питання про перший склад академіків було внесено дві пропозиції. Частина членів комісії вважала, що кандидатів на звання академіків повинні рекомендувати вищі школи України, решта ж, — що їх має призначати верховна влада²³.

На засіданні комісії 7 вересня М. І. Туган-Барановський висловився за те, щоб законопроект про заснування академії доповнити статтею, в якій зазначити, що перших академіків призначає верховна влада. В. І. Вернадський виступив проти участі комісії в рекомендації осіб до першого складу академіків,

бо інакше вона потрапить у делікатне становище, якщо вважатиме за необхідне рекомендувати до цього складу своїх членів. На думку О. В. Сперанського, для того, щоб перший склад академіків був обраний вищими школами України, необхідний великий проміжок часу, а академія повинна розпочати свою роботу негайно. Своїми думками з цього приводу поділилися Г. Г. Павлуцький, Д. І. Багалій та інші. Було вирішено, що всі члени комісії мали викласти свої пропозиції письмово і додати їх до журналу засідання***.

Комісія прийняла постанову, в якій встановлювалася кількість академіків першого складу — 12 чол.; у момент призначення верховною владою вони повинні перебувати на території України і негайно приступити до виконання своїх обов'язків; перші 12 академіків обирають тимчасового голову академії та неодмінного секретаря. Більшістю голосів прийнята пропозиція про те, що комісія дасть верхній владі свої пропозиції щодо першого складу академіків, коли вона звернеться з таким проханням. За цей пункт голосували 6, проти — 3, утрималися — 2 члени²⁴.

12 вересня комісія завершила обговорення II—VI розділів статуту академії. Прийнята пропозиція Д. І. Багалія про необхідність підготувати пояснювальну записку до законопроекту про академію. Ця робота була доручена В. І. Вернадському, Д. І. Багалію та М. І. Туган-Барановському²⁵.

На засіданнях комісії 13, 14, 17 вересня обговорювалося питання про штати академії і розмір витрат на їх утримання до 1 січня 1920 р. Вони були затверджені для всіх відділень, установ, канцелярії неодмінного секретаря і правління академії. До штатного розкладу на цей період було внесено 36 посад академіків (по 13 на I і II відділення і 10 по III відділенню).

В зв'язку з тим, що комісія виконала завдання, які були перед нею поставлені, 17 вересня 1918 р. вона прийняла рішення про припинення своєї роботи. Загалом з 9 липня до 17 вересня 1918 р. відбулося 23 її засідання****. Крім того, працювали такі підкомісії: а) для організації відділу історико-філологічного, яка провела 7 засідань; б) для організації відділу фізично-математичних наук — 9 засідань; в) для організації відділу соціальних наук — 3 засідання; г) антропологічна підкомісія — 2 засідання; д) підкомісія для придбання друкарні — 3 засідання. У роботі підкомісій, крім членів комісії, брали участь: О. Г. Алешо, І. Т. Волянський, Є. Ф. Вотчал, Г. Н. Висоцький, О. С. Грушевський, К. Е. Добровольський, В. А. Косинський, А. М. Лобода, В. І. Лучицький, Н. А. Медзвєцький, М. М. Могиланський, В. Л. Модзалевський, А. З. Носов, І. І. Огієнко, А. В. Фомін, М. П. Чубинський, В. Г. Шапошников, А. І. Ярошевич²⁶.

На засіданнях комісії та підкомісій були також розглянуті записки про створення Фізичного та Геодезичного інститутів, Інституту експериментальної ботаніки, Антропологічного інституту, кафедр географії, прикладної ботаніки, медичної біології, лабораторій експериментальної зоології, хімічної, зоотомічної, акліматизаційного та ботанічного садів, музеїв антропології та етнографії, ботанічного та зоологічного музеїв, про національний мінералогічний музей, головні риси статуту Української Академії наук, про національну бібліотеку. Обговорені та прийняті записки про створення історично-філологічного, фізико-математичного відділень, відділення соціальних наук тощо²⁷.

Розроблений і прийнятий комісією статут УАН складався з 7 розділів і 102 параграфів. У I розділі — «Загальні тези» — підкреслювалося, що Українська Академія наук є вищою науковою державною установою, яка безпосередньо підпорядкована верхній владі. Основними її завданнями є:

розширення, поглиблення і розповсюдження наук; сприяння об'єднанню, організації наукової роботи на Україні та створенню дослідних інститутів у всіх галузях знань; вивчення сучасного та минулого України, її народу, визнаючи самостійність української культури та її мови²⁸. Таким чином, перед академією було поставлене подвійне завдання — бути як загальнонауковою, так і національною установою.

Виходячи з цього, академія ділилася на 3 відділи: 1) історично-філологічних наук, з розрядом класи українського красном письменства; 2) фізико-математичних наук, з класою основною та класою прикладного природознавства; 3) соціальних наук, з двома класами юридичних та економічних наук.

На історично-філологічному відділі створювалося 16 кафедр. Половина з них — із загальнонаукових дисциплін, решта — з українознавства. Для цього відділу виділено 22 посади академіків. Історично-філологічний відділ повинен був сприяти пробудженню національної самосвідомості і зростанню української культури і науки.

Фізико-математичний відділ мав 10 кафедр по основній класі і 10 кафедр по класі прикладного природознавства. Останні 10 кафедр були особливістю цього відділу. Створення їх пов'язувалося з планами швидкого економічного і господарського відродження України. Другою особливістю відділу було створення значної кількості наукових установ, котрі поряд з науковою діяльністю повинні вирішувати завдання, які ставило життя. У фізико-математичному відділі могли працювати 30 академіків (14 в основній класі і 16 в класі прикладного природознавства).

У відділі соціальних наук по розряду юридичних наук створювалося 9 кафедр і по розряду економічних наук — 11 кафедр. Тут працювали 20 академіків²⁹.

Окремим параграфом статуту регламентувалася кількість установ та постійних комісій. При академії працювала національна бібліотека, при Спільному зібранні — друкарня, Фотографічний інститут, постійна комісія для складання словника українських діячів науки, історії, мистецтва та громадського руху, при відділі історично-філологічних наук планувалося мати 12 установ і постійних комісій, при відділі фізико-математичних наук — 19, при відділі соціальних наук — 5****.

У II та III розділах статуту вказувалися права академії та основи її самоврядування.

В IV розділі регламентується порядок обрання дійсних, позаштатних, почесних членів, членів розряду класи українського красном письменства та членів-кореспондентів. Зокрема, в ньому зазначалося, що дійсними членами можуть бути обрані громадяни України, а також українські вчені Галичини, Буковини і Угорської Русі. Іноземці обираються в академію кваліфікованою більшістю. Почесні члени (за виняткові заслуги) — так само, як і дійсні.

Члени класи українського красном письменства мали такі ж права, як і члени-кореспонденти. Але коли у відділі розглядалися питання, що стосувалися класи красном письменства, вони мали право вирішального голосу³⁰.

В основу всієї структури УАН покладено виборні засади. Очоловав її президент, відділи — голови, встановлювалися посади неодмінного секретаря і секретарів відділів, обиралося правління.

Згідно з статутом академія підтримувала стосунки з іноземними академіями, університетами та вченими товариствами, засновувала дослідні інститути не тільки в Києві і на Україні, а й за її межами.

Академія мала широкі права: не залежала від міністерства освіти і підкорялася лише гетьману, який затверджував обраних академіків і членів її президії, президента затверджував Голова Ради Міністрів.

Важливими були положення статуту про те, що всі видання академії не підлягали цензурі та про право безмитно випускати для неї з-за кордону книги, обладнання, посібники.

Особливістю УАН було її право на відміну від інших академії присуджувати вчені ступені магістра та доктора.

В розділі «Спільне Зібрання Академії та Зібрання Відділів» розкривалися функції та основні напрямки діяльності керівних органів академії.

Один з розділів регламентував діяльність установ, що існували при Академії наук. В останньому розділі йшлося про засоби існування академії³¹.

Статут Української Академії наук, а також законопроект про її заснування (підготовлений В. І. Вернадським, А. Ю. Кримським і М. І. Туган-Барановським) та пояснювальна записка до нього, підписана М. П. Василенком, були представлені на розгляд та затвердження Ради Міністрів³².

Бурхливий розвиток політичних подій не дав можливості розглянути ці питання 18—19 жовтня 1918 р., на що розраховував М. П. Василенко. Це було останнє засідання кабінету, який очолював Ф. А. Лизогуб (після цього уряд пішов у відставку)³³. Криза кабінету загальмувала справу із затвердженням законопроекту і це було зроблено Радою Міністрів лише 14 листопада 1918 р. Міністром освіти на той час був П. Я. Стебницький³⁴. Того ж дня гетьман П. Скоропадський затвердив прийнятий Радою Міністрів закон про заснування УАН в Києві, надрукований, як і її статут, у № 75 «Державного Вістника» від 26 листопада 1918 р.

Незважаючи на те, що у 1921 р. Рада Народних Комісарів України затвердила новий статут академії, остання в своїй роботі керувалася першим статутом фактично до 1928 р.

Коли до влади прийшла Директорія, вона скасувала законопроект про створення УАН. В цей час УНТ намагалося переглянути статут Академії наук як такий, що «дуже шкідливий з національного українського погляду»³⁵.

Товариство підготувало власний проект статуту, але Спільне зібрання академії заявило, що змінювати статут можна лише з дозволу академії. 3 січня 1919 р. Директорія зобов'язала «при затвердженні дійсних членів Академії наук давати присягу на вірність Українській Народній республіці»³⁶. Цим самим скасовувалося положення статуту про автономність академії. Розроблений УНТ статут Директорія не встигла затвердити.

Гетьман П. Скоропадський затвердив перший склад академіків. Дійсними членами Академії наук призначалися:

а) по відділу історично-філологічних наук: заслужений професор Харківського університету Д. І. Багалій, ординарний професор Київського українського державного університету А. Ю. Кримський, заслужений професор Київської духовної академії М. І. Петров, професор Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький;

б) по відділу фізично-математичних наук: ординарний академік Російської Академії наук В. І. Вернадський, професор Київського політехнічного інституту С. П. Тимошенко, професор Київського політехнічного інституту М. Ф. Кащенко, заслужений ординарний професор Київського університету св. Володимира П. А. Тутковський;

в) по відділу соціальних наук: ординарний професор Київського українського державного університету М. І. Туган-Барановський, професор Катеринославського університету Ф. В. Тарановський, ординарний професор

Київського політехнічного інституту В. А. Косинський, член-секретар комісії по розбору давніх актів О. І. Левицький³⁷.

27 листопада 1918 р. відбулося перше Спільне зібрання академіків, на якому президентом Української Академії наук обрано В. І. Вернадського, неодмінним секретарем — А. Ю. Кримського.

Отже, незважаючи на складність політичного та економічного становища в Україні, копітка організаторська робота міністерства освіти та мистецтв і комісії по виробленню законопроекту про заснування Української Академії наук завершилася успішно — створенням УАН. Ця подія, безперечно, мала велике значення для майбутнього розвитку української науки.

¹ Україна.— 1925.— № 1—2.— С. 212.

² Там же.— С. 213.

³ Там же.

* Фінансувалася діяльність Товариства в основному В. Ф. Симиренком, а на кошти В. Лозинського видано етнографічний збірник. Більшість авторів статей, вміщених у ньому, не отримувала гонорарів або вони були символічними.

⁴ Україна.— 1925.— № 2.— С. 215.

⁵ ЦНБ АН України, відділ рукописів, ф. 1, спр. 32919, арк. 91.

⁶ Україна.— 1925.— № 1—2.— С. 216.

⁷ ЦНБ АН України, відділ рукописів, ф. 1, спр. 32919, арк. 93.

⁸ Там же, арк. 95.

⁹ Там же.

¹⁰ Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві.— К., 1919.— С. 1 (далі — Збірник праць комісії...); До Ради Міністрів Української Держави від Міністра Народної Освіти та Мистецтва пояснююча записка до законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві.— К., 1918.— С. 5.

¹¹ Збірник праць комісії...— С. 1—2.

¹² Ніковський А. Організація Академії наук // Нова Рада.— 1918.— 5(18) черв.

¹³ Докладніше про це див.: Добров Г. М., Онопрієнко В. І., Храмов Ю. О., Матвеева Л. В., Кістерська Л. Д. Новий погляд на історію заснування Академії наук України // Вісник Академії наук Української РСР.— 1989.— № 4.— С. 61—62; Онопрієнко В. І., Шербань Т. О. Українське Наукове Товариство // Там же.— 1990.— № 11.— С. 71.

¹⁴ Збірник праць комісії...— С. 3.

¹⁵ Там же.— С. 6—7.

¹⁶ Архів Президії АН України, ф. р — 251, оп. 1, спр. 3, арк. 2 зв.

** Між 9 та 20 липня відбулося ще 2 засідання комісії. Але, на жаль, журнали 2 і 3, а також 13, 14, і 15 засідань у архіві Президії АН України відсутні. Ця обставина не дала можливості автору більш повно розповісти про її роботу.

¹⁷ Архів Президії АН України, ф. р — 251, оп. 1, спр. 3, арк. 12, 12 зв., 15, 15 зв.

¹⁸ Там же, арк. 21, 21 зв., 22.

¹⁹ Там же, арк. 23, 23 зв., 24.

²⁰ Там же, арк. 30.

²¹ Там же, арк. 31 зв., 32, 32 зв.

²² Там же, арк. 40 зв.

²³ Там же, арк. 42.

*** До журналу додані особисті думки Д. І. Багалія, О. В. Сперанського, І. І. Косоногова.

²⁴ Архів Президії АН України, ф. р — 251, оп. 1, спр. 3, арк. 66 зв., 67.

²⁵ Там же, арк. 75.

**** Підраховано автором за журналом засідань комісії по виробленню законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві (Архів Президії АН України, ф. р — 251, оп. 1, спр. 3, арк. 1—80).

²⁶ До Ради Міністрів Української Держави...— С. 5.

²⁷ Збірник праць комісії...— С. 5—87, I—XXXIV.

²⁸ Статут і штати Української Академії наук в Києві.— К., 1919.— С. 3.

²⁹ Там же.— С. 3—4.

***** Підраховано автором.

³⁰ Там же.— С. 9—11.

³¹ Там же.— С. 12—13.

³² Архів Президії АН України, ф. р—251, оп. 1, спр. 1, арк. 29 зв., 30 зв., 31 зв.

³³ В а с и л е н к о М. Українська Академія наук // Відродження.— 1918.— 12(25) жовт.

³⁴ Відродження.— 1918.— 15(28) груд.

³⁵ Перший піврік існування УАН в Києві та начерк її праці до кінця 1919 р.— К., 1919.— С. 61.

³⁶ Там же.

³⁷ Нова Рада.— 1918.— 7(20) листоп.; Архів Президії АН України, ф. р—251, оп. 1, спр. 1, арк. 19, 19 зв.